

Jasmina Vojvodić
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
jvojvodi@ffzg.hr

Jasmina Vojvodić
Univeristy of Zagreb
Faculty of Philology
jvojvodi@ffzg.hr

NIKOLAJ GOGOLJ U INTERPRETACIJI TANJE POPOVIĆ

NIKOLAI GOGOL IN THE INTERPRETATION OF TANJA POPOVIĆ

U radu se bavimo naučnim interesovanjima Tanje Popović, usredsređenim na srpsku, rusku i evropsku književnost i kulturu. Posebnu pažnju skrećemo na njene knjige i studije posvećene ruskoj književnosti, poetici Gogolja i odnosu Gogolja prema drugima. Kao pravi komparatista, Tanja Popović je svoja razmišljanja izražavala kroz poređenje: „Gogolj i antička kultura“, „Gogolj i srpski pripovedači“, „Puškin i Gogolj“ i dr. Stoga ne čudi što je Tanja Popović odabrala ogledalo kao osnovni model za analizu Gogoljevog stvaralaštva. Ogledalo je odraz poetike jednog pisca u poetici drugog, komunikacija jedne kulture s drugom i jednog autora s drugim. Ogledalo se uklapa u intertekstualni dijalog Gogolja s ruskom i evropskom kulturom, filozofijom, umetnošću.

Cljučne reči: Tanja Popović, ruska književnost, N. V. Gogolj, dijalog, ogledalo.

The article describes Tanja Popović's research interest focused on Serbian, Russian and European literature and culture. Special attention is given to her books and articles on Russian literature and Gogol's poetics, as well as to the relationship between Gogol and others. As a true comparative researcher, Tanya has thought in terms of comparisons: "Gogol and Ancient culture," "Gogol and Serbian narrators" "Pushkin and Gogol," etc. Therefore, it is not unusual that she chose the mirror as the basic model for the analysis of Gogol's work. The mirror is the reflection of one writer's poetics in another, it is the communication of one culture with another, of one writer with another. The mirror is a response to Gogol's intertextual dialog with Russian and European culture, philosophy and art.

Key words: Tanja Popović, Russian literature, N. V. Gogol, dialog, mirror.

Jedna od knjiga koja bi se u ruskoj terminologiji nazivala „настољной“ — priručnom, onom koja uvijek stoji na radnom stolu, jest *Rečnik književnih termi-*

na Tanje Popović. Na mojem je stolu drugo izdanje iz 2010. godine,¹ i nju mi i je u Beogradu, vjerojatno za sudjelovanja na jednoj od dobro znanih međunarodnih konferencija s avangardnim predznakom, koje tradicionalno i dugi niz godina vrlo uspješno organizira Kornelija Ičin, a na kojima je i Tanja Popović redovito sudjelovala, autorica vrlo skromno poklonila taj *Rečnik*. On me nagnao da drugim očima gledam na ranije i slične njemu rječnike, uključujući i onaj glavnog urednika Dragiše Živkovića i šireg uredničkog odbora vrsnih znanstvenika iz Beograda, Sarajeva, Novog Sada, Zagreba, Osijeka i Banja Luke, objavljen u beogradskom Nolitu. Na tom se rječniku radilo od 1960-ih godina, a objavljen je 1984, dok je drugo izdanje svjetlo dana ugledalo prije početka rata — 1991. Ugledavši, dakle, Tanjin *Rečnik književnih termina* (Beograd: Logos Art/Edicija) koji je ona pripremila i autorski i urednički sa svega petero suradnika, moje je poštovanje prema toj svestranoj znanstvenici i kolegici uvelike poraslo. Autorica u predgovoru *Rečniku* napominje da su se u posljednjim decenijama 20. stoljeća gotovo nametnule različite teorijske škole, ali da se isto tako najavljuje i teorijsko zatišje koje zahtijeva promišljanje onoga što je postignuto. Drugim riječima, vrijeme u kojemu se sama zatekla upravo je bilo vrijeme za pisanje enciklopedija i rječnika. I ona je to vrijeme uhvatila. U svakom slučaju, pojmovno obuhvatiti evropsku i svjetsku književnost, obaseći mnoštvo podataka, a pritom voditi računa kako o evropskoj, tako i o srpskoj leksikografiji, kao i o tome da se modernizira domaća znanost o književnosti, uključiti, osim klasičnih, književnopovijesnih pravaca, književnoznanstvenih termina i glazbene underground pravce (rock, punk, hip-hop, rep), literaturu grafita, stripa i fanzina, kao i različite tipove elektronskih tekstova (blog, forum), velika je hrabrost i znanstvena zrelost. Tu znalačku širinu, koju je Tanja nesumnjivo imala, iskazala je, između ostalog, u *Rečniku* — strukturi s koncizno skrojenom svakom natuknicom, što zahtijeva minuciozan rad, leksikografsku preciznost i široki pogled. Naravno, poznavali smo Tanju i preko znanstvenih članaka, književnopovijesnih i književnoteorijskih analiza, znali smo ju i kao vrijednu urednicu i suurednicu u znanstvenim časopisima te kao vrsnog profesora komparativne i teorije književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu.

Trend iskazan u Predgovoru *Rečniku književnih termina* ”o jedinstvenoj evropskoj ili, šire uzev, svetskoj književnoj tradiciji” (Popović 2010a: 10), Tanja će slijediti i u svom istraživačkom radu, i zapravo, u čitavom opusu. Teorijski, posebice žanrovski i naratološki problemi, a zatim i povijesni rakurs srpske, ruske i evropske književnosti bile su njezine trajne znanstvene preokupacije. Iskazivala ih je u autorskim člancima i knjigama, jednako kao i u pogovorima i predgovorima. Prisjetimo se samo knjige Lubomira Doležela, *Poetike Zapada. Poglavlja iz istraživačke tradicije* (2013), za koju je Tanja pisala pogovor u kojemu je naznačila važan Doležalov stav o prepoznavanju ”književnosti kao samostalnog entiteta“ (Popović 2014: 259), što je bitno za dignitet književnosti koji se preko mnoštva fluidnih i raspršenih kulturoloških, socioloških i inih čitanja ne-

¹ Prvo izdanje objavljeno je 2007. godine.

rijetko rastače. Doležel joj je bio blizak jer je i sama komparativno proučavala književnost, a njezini književnoteorijski radovi, kao i predavanja na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu s neposrednim interesom prema svjetskoj književnosti, evropskom romanu, posebice onom 19. stoljeća, suvremenim naratološkim teorijama, genetičkoj kritici i sl., to itekako potvrđuju. Doležel, koji je u *Poetikama Zapada* dao dijakronijski presjek estetičke misli u okviru zapadnog kanona, popularizirao je dostignuća praške strukturalističke škole, a njegova knjiga, prema riječima Popović ”predstavlja neku vrstu sažete istorije evropske misli o književnosti, počev od Aristotela pa sve do praškog lingvističkog kružoka” (2013: 257).

Obrana književnosti kao samostalnog entiteta misao je vodilja naše autorice, što ne znači da ona nije posezala i onkraj samoga književnog teksta. U vrlo širokoj lepezi njezina znanstvenog i stručnog bavljenja književnošću, Tanju Popović je zanimala evropska i svjetska baština, unutar koje posebnu nišu zauzima ruska književnost, a da pritom nije zapostavila ni srpsku književnu tradiciju. Ne možemo zanemariti njezinu knjigu *Српска романистика и чарска њома* koja je proistekla iz doktorske disertacije (1999), ili pak vrijedan predgovor knjizi o Zmaj Jovi (2012), objavljenoj u ediciji Десет векова српске књижевности pod naslovom: *Јован Јовановић Змај — класик српске брђанске културе*.

Promatrajući širinu Tanjina znanstvenog interesa, moram priznati da je teško izabrati jedan rakurs njezina istraživačkog rada, no ipak, zadržala bih se na njezinu čitanju ruskoga pisca Nikolaja Vasiljeviča Gogolja. Premda se u velikom dijelu svojih analitičkih studija ne bavi neposredno Gogoljem i njegovim stvaralaštvom, kao, primjerice, u knjizi *Источни канон* (2019) u kojoj se, između ostalog, analizira Gogoljeva novela *Nos* ili, recimo, u *Појми или модерном еју* (2010), Gogoljevo stvaralaštvo je u njima barem okrnuto. Dobar je primjer potonja knjiga u kojoj autorica epskoj naraciji, koju teorijski dobro obrađuje, u poglavlju posvećenom poemi u prozi zaključuje da ”kao што се еп старог типа угледао на роман, тако се тај процес уметничког подражавања у познијим временима кретао у обрнутом правцу” (2010c: 103). Velika djela svjetske književnosti, kao što su Cervantesov *Don Quijote*, Rabelaisov *Gargantua i Pantragrue*, Puškinov *Jevgenij Onjegin*, Goetheov *Faust*, čine ”уметничку алхемију стилских, епистемолошких, психолошких, или у најширем смислу речи, филозофских потенцијала ванвременске вредности” (Isto: 104). Toj skupini pripadaju i Gogoljeve *Mrtve duše*, koje nisu mogle proći ispod znanstvenog radara naše autorice. U 19. stoljeću miješaju se različite žanrovske konstrukcije i konvencije pa se može govoriti o sklonosti pisaca da svoja djela imenuju spjevom, poemom ili epopejom. Čini to i Gogolj koji je svoj roman nazvao upravo poemom. Mnogi su istraživači obraćali pozornost na odnos romana i poeme analizirajući *Mrtve duše* (v. primjerice Mann 2007; Кривонос 2018). Gogolj koristi termin „поема“ „имајући у виду целокупну замисао свог романа, који је, ослањајући се на дантеовску визију из *Божанствене комедије*, требало да пружи пресек три ванвременске категорије људи и видова њихове егзи-

стенције — грешнике, покајнике и праведнике, али и да укаже на могућне путеве посредовања међу њима“ (Поповић 2010с: 104–105).

Proučavanje poeme nije zastarjelo, u što nas autorica vrlo smjelo uvjerava, jer suvremeni ep i dalje ima smisla, a njezina je knjiga usmjerila interes sa strogo formalnih oblika prema širem kulturološkom i književnopovijesnom proučavanju, ponajprije zahvaljujući studijama Franca Morettija i Mihaila Bahtina. Spominjući potonje istraživače, dolazimo do zaključka o dijalogu književnih tumačenja isprepletenih nacionalnih kultura i njihovih književnosti, jer se građa koju autorica koristi tiče općeg korpusa epskih narativnih oblika ”и њима сродних форми у општеевропским оквирима, или, обухватније, у контексту светске књижевности” (Isto: 116).

Kao dobar poznavatelj ruske književnosti, nije naodmet spomenuti da je Tanja Popović priredila Puškinova sabrana djela na srpskom jeziku, a njezina su joj sudjelovanja na međunarodnim konferencijama pod naslovom „Boldinska čitanja“ («Болдинские чтения»), dala dopunski pogon za dijalog s Puškinom. U taj dijalog ulazi i njezina monografija *A. S. Puškin u dijalogu s drugim* (*A. C. Пушкин в диалоге с другим*) iz 2018. godine koju je objavila u Rusiji.² Već na prvim stranicama te knjige, a kao uvod u raspravu, stoji čitateljima dobro znan Puškinov crtež na kojemu su u razgovoru uhvaćeni autor i Onjegin na obali Neve. Taj crtež, koji je Aleksandar Sergejevič poslao svome bratu 1824. godine dobar je prikaz dijaloške strukture knjige i korak prema dijalogu u koji stupa književni tekst s *Drugim*. Polazeći od Bahtinova shvaćanja dijalogičnosti, Popovićeva istražuje stvaralačke razgovore Puškina s drugim i drugih s Puškinom, u što se uklapa i stalna nit vodilja naše autorice — intertekstualni dijalog između Puškina i cijele zapadnoevropske kulture i umjetnosti: Puškin i Gogol', Puškin i ruski formalisti, intertekst u Puškinovoj dramaturgiji, Puškin i istočni kanon, Puškin i srpska poezija 19. vijeka, stihotvorne ljubavne poslanice A. S. Puškina i Vojislava Ilića. Takav tip dijalogičnost naznačen je i u sjajnoj knjizi *Сі́прайіе́зіје і́рпійоведа́ња* (2011) u kojoj već naslovi pojedinih poglavlja sugeriraju da se o jednom piscu govori uvijek u dijalogu s drugim/drugima: „Гоголь и антика“, „Гоголь и српски приповедачи“, „Толстој и Чехов“, „Матавуљ и спиритизам“, „Десница и Цојс“. Dijalog jednog pisca s drugim ili pisca i pojedine kulture ili pak sučeljavanje pojedinog razdoblja ili problema s drugim, Tanja je razvijala i u pojedinim znanstvenim člancima, poput sljedećih: „Стерија и европска комедиографија“ (2006), „Ideologija ljepote i pobune: o romanima Y. Mishime i F. M. Dostoevskog“ («Идеология красоты и бунта: О романах Ю. Мисимы и Ф. М. Достоевского», 2018), „Александар Солжењицин и еї́тика і́амћења“ (2019), kao i u knjizi *Исї́очни канон* (2019), u poglavljima: „Идеологија лепоте и побуне: Кристални дворац и златни храм“, „Казна и праштање: песничка

² Popisu valja pridodati sjajnu analizu Puškinova *Jevgenija Onjegina* („Хронолозіја: Пушкинов *Евџеније Оџеџин*“) objavlјenu u knjizi *Сі́прайіе́зіје і́рпійоведа́ња*. U toј studiji Tanja Popović dubinski analizira Puškinov roman i pokazuje odnos između vanjske (generičке) i unutarne (imantentne) strane teksta romana te ulazi u dijalog s Lotmanom i njegovim poznatim komentarima (v. Lotman 1995).

и државна правда код Есхила и Михаила Булгакова“; „У свету апсурда: Винавер и Хармс“. У knjizi *Песници и њоклоници* (2010) читаво је поглавље посвећено односу poetsке riječi Laze Kostića prema ruskoj književnosti. Tanja је, u то нема сумње, била истински компаратист са сјајним увидима и умijeћем сућелјаванја различитих епоха, književних правца, теорија и аутора.

Нјезино читање Гоголја, које нас овом приликом највише занима, такође се uklapa у опћу дијалогичност, а видјет ћемо и у зрцалност. Танјино је читање Гоголја стого у велике обилежено читањем према принципу „Гогољ и други“.

Поглавље „Адаптација: Гогољев ‘Виј’“ у knjizi *Сиреишезије иријиведања* сјајна је анализа филмске адаптације Гогољевог новеле у српском филму *Свето место* из 1990. који потписује Ђорђе Кадиевић. Дијалог književног текста и филма добро је позната и коришћена тема коју својом анализом Tanja Popović вјешто освјежава примјером Кадиевићевог филма не би ли подобије ушла у саму Гогољеву новелу. *Свето место* је слободна прерада Гогољевог прозног приче која је „уобличена са јасном намером да се у њој прочитају и искористе искључиво они њени сижејни елементи од којих је могућно направити филм страве и ужаса“ (2011: 267). На елементе страве и ужаса Tanja је упозорила у истој knjizi, у тексту „Пародија: Гогољ и антика“, спомињући htonска или demonsка бића попут Паноће и Вија, који су страшни и истодобно карикатурални (2011: 72). У успоредној анализи с филмом, премда је редатељ слиједио основну сижејну нит „Вија“, он уноси неке важне измјене које потичу гледатеље на шире читање Гогољевог дјела, односно на боље познавање његовог опуса који се не фокусира само на једној новели. Кадиевић је у средиште занимања ставио мотив ероса који у „Вију“ није толико наглашен, али јест у неким другим Гогољевог дјелима. То су елементи из *Мртвих душа* (посебно експликација коџије која подсјећа на Чичиковљеву), „Мајске ноћи или Утопљенице“, „Страшне освете“, „Портрета“, „Невског проспекта“ и др. Кадиевићево екранизација и заправо адаптација, која увијек претпоставља пријенос, комуникацију и дијалог, усмјерена је, с једне стране, према дубинском читању Гогољевог текста, па чак и опуса, а с друге, на његову прераду и адаптацију у хорор наративу. Стога је суштина ауторићине анализе требала назначити „како је сценска прерада Гогољевих готских заплета почивала не на пуком преузимању садржаја и мотива појединих новела, већ на дубљем разумевању његове естетике и поетике“ (2011: 275).

Друкћји тип страха проблематизира се у тексту „Страх од брачне постелје: Пушкин и Гогољ“ („Страх од брачног ложа: Пушкин и Гогољ“) у knjizi *А. С. Пушкин и дијалогу с другим*. Позорност ауториче усмјерена је на успоредну анализу унутарних доживљаја Пушкинових и Гогољевих јунака, уз настојање пронаћи и значење тајни неsvјесног изражених у knjižевним snovima. Сан као неsvјесна наратива важна је преокупација многих истраживања. Једно је такво понудила загребачка rusistica Živa Benčić у тексту посвећеном oniriћкој поетичкој раног Гоголја, концентrirajuћи се управо на „страшне snove јунака Шпон’ке“ („Страшно сновидение Ивана Федоровича Шпоньки /онейрићескаја поэтика раннег Гогоља/“, 2011), који се налази у зборнику *Феномен Гоголја (Феномен Гоголя)* објављеног поводом jubиларне међународне конференције посвећене 200-тој

obljetnici ruskoga pisca. Tanja Popović se u svojoj analizi Šponjkinina sna koncentrira na predbračni strah koji stvara groteskne i demonske predodžbe o Drugom. Usporedno su pročitana dva teksta: Tatjanin san u petom poglavlju Puškinova *Jevgenija Onjegina* i Gogoljeva pripovijest „Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka“. Dok se u Puškina razotkriva djevojački strah od braka i bračne ložnice, u Gogoljevoj se pripovijesti ističu seksualne frustracije muškoga junaka. Šponjkin san je, prema autoričinu mišljenju, izgrađen na svojevrsnom intertekstualnom dijalogu s Puškinovim romanom u stihovima. U Šponjkinom snu je riječ o predbračnom strahu izraženom nakon razgovora s tetkom koji oblikuje groteskne i demonske predodžbe o Drugom. Ne čudi stoga da se snovima u Gogolja pozabavio modernist Remizov, što se uklapa u opću tendenciju zanimanja modernista prema Nikolaju Vasiljeviču (Бенчич 2011: 139). Taj vrlo neobičan Šponjkin san, koji je prema mišljenju Benčić utjecao na daljnji razvoj kako Gogoljeve proze, tako i ruske književnosti općenito, dao je materijal za „pseudouzročnost“ koja je oniričku stvarnost učinila apsurdnom u usporedbi s empirijskom (Isto: 149).

Tanja Popović u svojoj analizi san također definira kao apsurdan, ali istodobno i strašan i tragičan te ujedno ne zaboravlja da se strah pred seksualnim činom nadaje i u drugim Gogoljevim djelima kao što su „Soročinski sajam“, „Majska noć ili Utopljenica“, „Vij“, „Nevski prospekt“, „Nos“, „Kabanica“ ili komedija *Ženidba*. Ovdje ćemo se samo kratko zaustaviti. Temom seksualnosti u Gogoljevim djelima, što obuhvaća i strah od seksualnog čina, braka, incest i homoseksulani odnos razradio je Simon Karlinsky u svojoj knjizi *Seksualni labirint Nikolaja Gogolja* (*The Sexual Labyrinth of Nikolai Gogol*, 1976), vodeći se kako piščevom biografijom, tako i tekstnom analizom. Tema spola i seksualnosti privukla je i zagrebačkog redatelja Krešimira Dolenčića, koji je 22. veljače 2007. u zagrebačkom Gradskom dramskom kazalištu Gavella postavio Gogoljevu komediju *Revizor*, uz „reviziju“ glumačko-rodnih odnosa. Naime, muške uloge u komediji igrale su glumice: Luka Lukič Hlopov (Jelena Miholjević), Ammos Fjodorovič Ljapkin-Tjapkin (Slavica Knežević), Artemij Filippovič Zemljanika (Bojana Gregorić), Ivan Kuzmič Špek (Barbara Nola) i Hristian Ivanovič Gibner (Marina Nemet). Ovo preosmišljanje ili „revidiranje“ *Revizora*, poigravanje je s ulogom glumca/glumice koji uvijek glumi drugog, ali ujedno i jasna naznaka ili upućivanje na rodne/spolne/seksualne igre i strahove u Gogoljevu stvaralaštvu, koje su nerijetko bile predmet zanimanja istraživača (vidi o tome: Karlinsky 1976; Войводич 2011).

No, vratimo se Tanjinoj interpretaciji Šponjkinina sna čija je „struktura <...> sazdana u Gogoljevoj maniri na principima apsurdna“, no unatoč tome, „mnogi njegovi elementi skrivaju u sebi arhetipsko, potisnuto značenje“ (Попович 2018: 44). U tom se smislu Šponjkin san može interpretirati i kao svojevrsno travestiranje Tatjaninog sna iz Puškinova romana u stihovima, koji je opisan u petom poglavlju. Autorica vrlo detaljno i precizno opisuje i analizira pojedine folklorne elemente i jednog i drugog sna (detalji, simboli, ponavljanja i sl.) koje povezuje udvojena stvarnost i na vanjskom (pripovjednom) i na unutarnjem (psihološkom) planu.

U knjizi *Староветские приповедања* Tanja Popović je čak tri teksta posvetila Gogoljevoj poetici. Prvi, posvećen adaptaciji smo spomenuli, a tu su još „Пародија: Гогољ и антика“ te „Сказ: Гогољ и српски приповедачи“. Već smo zamijetili da je Tanja bila izuzetan komparatist, da je sjajno uočavala bliskosti naizgled različitih tekstova, sučeljavala epohe, žanrove, da je zamjećivala povezanosti, da je uspoređivala i analizirala u zrcalnom odnosu. To je odlika i njezina dva komparativna teksta posvećena analizi parodije i skaza u Gogoljevim djelima.

U studiji o Gogolju i antici Tanja se bavila parodijom kao jednom od vrlo bitnih problemskih čvorišta Gogoljeva stvaralaštva. Pritom ne smijemo zanemariti da je s parodijom povezano pitanje intertekstualnosti Gogoljevih tekstova, odnosno njihova dijalogičnost, u konkretnom slučaju — dijalog s antikom. U svojim analizama, pa tako i ovoj, autorica nije zaboravila uključiti brojne i raznovrsne elemente ne bi li došla do određenih zaključaka. Tako je i Gogoljev interes za antiku potražila isprva u piščevoj biografiji, u njegovom klasičnom obrazovanju u Nežinskoj gimnaziji i kasnije u Poltavi, a zatim u njegovim boravcima u Rimu, u zanimanju za povijest, posebice za antički period koji je iskazao prilikom svog kratkog predavačkog rada u Peterburgu. Nije zapostavljena ni društveno-kulturna pozadina, jer se čak cjelokupna ruska kultura s početka 19. stoljeća može čitati kroz optiku antike, kroz ugledanje na antički stil u arhitekturi, u uređenju interijera, a tu je i nasljeđe kulture 18. stoljeća koje je oživljavalo antički period, pa sve do znakovitih književnih predstavnika poput M. V. Lomonosova, G. R. Deržavina, N. I. Gnediča, R. A. Karamzina i nezaobilaznog A. S. Puškina. Interes prema antici u Gogolja je parodijski pa je autoričin cilj pokazati antičko nasljeđe u piščevu djelu i to u parodijskom ključu. Budući da parodija uvijek počiva na odnosu dvaju tekstova (hipoteksta i hiperteksta), na dijalogu tekstova ili pak na učitavanju jednog teksta u drugi, opet je zanimljivo obratiti pozornost na dvojnost u Tanjinoj analizi: 19-stoljetni pisac i antika; hipotekst i hipertekst; izvorni tekst i parodija. U svojem se istraživanju Gogoljeve antike Tanja zadržala na stilizacijama i parodijama idile homerskog epa i biografije plutarhovskog tipa te na vezama između antičke i rimske komedije i Gogoljeva *Revizora* (2011: 60). Ona to sjajno ilustrira preko „bukoličkog života“ „Vlastele iz starih vremena“³ u kojima je uzvišeni žanr idile primijenjen na posve trivijalnu svakodnevnicu. U predstavljanju Rusije kao ptice-trojke pak u *Mrtvim dušama* Gogolj polazi od Platonove slike krilate duše, što Tanja Popović tumači komentirajući Vajskopfovu analizu *Ptica-trojka i kolo duše* (*Птуца-тройка и колесница души*) (Вайскопф 2003).⁴ Važnim mi se međutim čini Tanjino upućivanje na parodiju žanra pikarskog romana.⁵ Roman u svojoj povijesti

³ Pripovijest „Староветские помещики“ različito se prevodila: „Starovremenske spahije“ (prev. Mira Čehova, 1959), „Vlastela iz starih vremena“ (prev. Roman Šovary, 1990).

⁴ U svojim vrlo detaljnim analizama u spomenutoj knjizi Mihail Vajskopf najveću pozornost posvećuje Gogoljevu stvaralaštvu i to u prvom dijelu knjige naslovljenom „Putovi hodočasnika“ („Пути паломников“) (6–143).

⁵ Tanja je u *Rečniku književnih termina* značajno mjesto udijelila romanu kao i njegovim različitim podvrstama: roman ideja, roman o razvoju, roman o umetniku, roman o vaspitanju,

i nastaje iz parodije starogrčkog, a zatim viteškog romana, kako nas uče povijesti književnosti ili, kako je zaigrano i točno u svojoj knjizi *Umjetnost romana* kazao Milan Kundera — „roman je rođen iz humorističkog duha“ (2002: 143). Gogoljev glavni junak Čičikov pisan je prema obrascu pikarskog junaka iz tradicije avanturističkih romana (Гольденберг 2012: 126). Osim što je Gogolj svoj roman nazvao poemom, on ga naglašava upravo kao „lutalački“, „pustolovni“: *Čičikovljeve pustolovine ili Mrtve duše* (*Похождения Чичикова, или Мертвые души*). Uloga glavnoga junaka je izokrenuta, što je neobično važno za iščitavanje parodijskog elementa u romanu: umjesto plemenita viteza, u središte je postavljen lukavac i prevarant; umjesto herojskih podviga, pred očima čitatelja prikazuju se smicalice i prevare antijunaka. Gogolj, za razliku od uzvišenog epa homerskog tipa, svojim usporedbama i umetnutim pasusima postiže komičan učinak. Jedan od značajnijih primjera je umetnuta „Pripovijest o kapetanu Kopejkinu („Повесть о капитане Копейкине“) koja je opravdana logikom skaza, jer oponašajući dinamiku usmenog govora, umeće se zaseban i povelik odlomak kao isprva posve nebitna priča, koja ipak u cjelini romana zauzima važno mjesto.⁶ Kako se o pravom identitetu Čičikova u početku samo nagađa, može ga se povezati i s likom „prerušenog Napoleona“, što također pripada grotesknim i parodijskim odrednicama, smatra Tanja Popović pa stoga lucidno zaključuje da Gogolj „пародију уклапа у општу тенденцију своје поезике која у биполарним структурама гради удвојени свет смешног и страшног“ (2011: 84).

Jedan od elemenata koji povezuje Gogolja sa srpskim pripovjedačima jest skaz⁷, ta odrednica za imitaciju ili stilizaciju usmenog kazivanja, koja je ponajviše usmjerena na upotrebu dijalekata, o čemu Tanja Popović progovara u tekstu „Сказ: Гогољ и српски приповедачи“. Kroz recepciju Gogolja u srpskoj književnosti, koja Tanju u spomenutoj analizi zanima, može se raskriliti živa snaga usmenog pripovijedanja. Srpski pripovjedači druge polovice 19. stoljeća bili su nadahnuti Gogoljevom prozom, a autorica ne zanemaruje spomenuti činjenicu da je srpski jezik bio jedan od prvih na koji je Gogolj preveden (2011: 90). U Gogoljevu utjecaju ili recepcijskom stanju u srpskoj književnosti, Tanja uočava dvije tendencije. U jednoj dominira sklonost prema uobličavanju grotesknog i fantastičnog dok druga daje prednost realističkoj postavci i stilskim igrama. Seoska stvarnost u prozi Milovana Glišića, na primjer, pripada prvoj tendenciji i sagledana je kroz prizmu groteske i fantastike, dok je pripovjedni svijet Stevana Sremca uobličen pomoću glasina, govorne mimike i izražajnih glasova, čime pripada drugoj tendenciji.

roman s tezom, roman strave i užasa, roman toka svesti, roman u piscima, roman u stihovima (2010: 622–631).

⁶ Premda govorimo o cjelini romana, svjesni smo da samo prvi dio *Mrtvih duša* možemo smatrati zaokruženom cjelinom. Drugi dio romana ne pripada toj cjelini jer nije u potpunosti sačuvan. Do nas su došla svega četiri prva poglavlja i fragment jednog od posljednjih.

⁷ Tanja Popović se poziva, dakako, na Ejhenbaumovu kultnu analizu Gogoljeve „Kabanice“, „Как сделана ‘Шинель’ Гоголя“, koja polemizira s načelima pozitivizma i pozitivističkog (historističkog, biografskog i dr.) čitanja književnog djela, kao i na druga čitanja te Gogoljeve novele iz pera V. V. Vinogradova, Ju. N. Tinjanova i V. G. Bjelinskog.

Kratak pregled istraživačkog rada Tanje Popović, s posebnim osvrtom na Gogoljev opus, dao nam je prilike ponovno sagledati komparativno čitanje Gogolja, njegov, prema riječima naše autorice "приповедни дуализам" (Поповић 2011: 72), proširiti razumijevanje njegova djela sagledanog iz perspektive Drugog ili pak u usporednim čitanjima s drugim piscima i razdobljima. Zrcalnost, koja se nekako uvijek nameće u čitanjima Gogolja i koja proizlazi iz samog književnog teksta poput Čičikovljeva ogledala, zatim ogledala iz mota s početka *Revizora*: "Ne krivi zrcalo ako ti je njuška kriva" («На зеркало неча пенять, коли рожа крива»), poput "zrcalnog sklopa" novele *Nos* ili ogledala pred kojim se djevojka Ganna divi vlastitoj ljepoti, ili, recimo, upućivanje istraživača na zrcalnost (v. npr. William Woodin Rowe, *Through Gogol's Looking Glass*, 1976), govori o tome koliko je Tanja pogodila središte Gogoljeve poetike, ali govori i o njezinom iskristaliziranom znanstvenom osjećaju za bitno. Ogledalu je Tanja posvetila pažnju u poglavlju „Туђа душа из огледала“ u knjizi *Исџочни канон*, gdje je naglasila zrcalnu "моћ одраза и удвајања" (2019: 51), a ambivalentan efekt ogledala ostvaruje se istovremeno kao "страшан и смешан, узнемирујућ и привлачан" (Isto: 52). Ogledalo je jedna od metafora u Tanjinoj knjizi *Сџраїеџије їрїїоведанја*, u tumačenju realističkog romana, jer ako je "роман огледало стварности", kako Tanja veli, pozivajući se na Stendhala, "онда је романописац онај који носи котарицу са огледалом, односно, сакупља и записује све што види" (2011: 15). Dijalog se, koji uočavamo u tradiciji ruske kulture, još od staroruske književnosti preko komunikacije tzv. zrcalnih junaka ili "smjehovnih dvojnika" («смеовые двойники») (Лихачев; Панченко 1976), može shvatiti kao zrcalni govor, kao posebna vrsta dijaloške riječi i geste. Prema riječima Tanje Popović dijalog podrazumijeva odnos prema drugome i prema sebi. Kultura ne postoji u zatvorenom svijetu, u vakuumu, ona je uvijek izložena dijalogu i zrcalnosti, a u Tanjinu čitanju to je: zapadni kanon prema istočnom, istočni prema zapadnom, srpska kultura prema zapadnoj, zapadna prema srpskoj, ruska prema evropskoj i obrnuto, a u to se uklapa i intertekstualni dijalog između Gogoljeva teksta (kao i djela drugih pisaca koje je proučavala) i cjelokupne evropske kulture, filozofije i umjetnosti.

LITERATURA

- Gogolj Nikolaj. *Strašna osveta*. Sarajevo: Džepna knjiga, 1959.
- Gogolj Nikolaj. *Ukrajinske pripovijetke*. Zagreb: August Cesarec, 1990.
- Karlinsky Simon. 1976. *The Sexual Labyrinth of Nikolai Gogol*. Cambridge. London: Harvard University Press.
- Kundera Milan. *Umjetnost romana*. Zagreb: Meandar, 2002.
- Popović Tanja. *Rečnik književnih termina*. Drugo izdanje. Sur. A. Bošković; N. Marković; P. Mirčetić; D. Mitrović; A. Stević. Beograd: Logos Art / Edicija, 2010a.
- Popović Tanja. „Pogovor. Poetike Zapada Lubomira Doležela“. *Doležel Lubomir. Poetike Zapada. Poglavlja iz istraživačke tradicije*. Beograd: Službeni glasnik, 2013: 255–265.
- Rowe William Woodin. *Through Gogol's Looking Glass: Reverse Vision, False Focus and Precarious Logic*. New York: New York University Press, 1976.

- Бенчич Жива. «Страшное сновидение Ивана Федоровича Шпоньки (Онейрическая поэтика раннего Гоголя)». Виrolайнен Мария и Карпов Александр (ред.). *Феномен Гоголя. Материалы Юбилейной международной конференции, посвященной 200-летию со дня рождения Н. В. Гоголя*. Санкт-Петербург: Петрополис, 2011: 139-150.
- Вайскопф Михаил. *Птица-тройка и колесница души*. Работы 1978-2003. Москва: Новое литературное обозрение, 2003.
- Войводиц Ясмина. «Мужская роль — женское исполнение (постановка «Ревизора» в загребском театре Гавелла)». Виrolайнен Мария, Карпов Александр. *Феномен Гоголя. Материалы Юбилейной международной конференции, посвященной 200-летию со дня рождения Н. В. Гоголя*. Санкт-Петербург: Петрополис, 2011: 589–600.
- Гольденберг Аркадий. *Архетипы в поэтике Н. В. Гоголя*. Москва: Фланта — Наука, 2012.
- Кривонос Владислав. «Мертвые души» Гоголя. *Пространство смысла. Монография*. Москва: Фланта — Наука, 2018.
- Лихачев Дмитрий, Панченко Александр. «Смеховой мир» Древней Руси. Ленинград: Наука, 1976.
- Лотман Юрий. «Евгений Онегин». *Комментарий*. Лотман Юрий. *Пушкин*. Санкт-Петербург: Искусство, 1995: 542–762.
- Манн Юрий. *Творчество Гоголя. Смысл и форма*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007.
- Поповић Тања. *Српска романтичарска поема*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1999.
- Поповић Тања. *Песници и поклоници*. Београд: Службени гласник, 2010b.
- Поповић Тања. *Поема или модерни ей*. Београд: Службени гласник, 2010c.
- Поповић Тања. 2011. *Страйџеџе приповедања*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Поповић Тања. „Јован Јовановић Змај — класик грађанске културе“. *Јован Јовановић Змај*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2012: 17–33.
- Попович Таня. *А. С. Пушкин в диалоге с другим. Монография*. Большое Болдино — Нижний Новгород: Издательство Нижегородского университета, 2018.
- Поповић Тања. *Исјочни канон*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, 2019.

REFERENCES

- Benchich Zhiva. «Strashnoe snovidenie Ivana Fedorovicha Shpon'ki (Onejricheskaya poetika rannego Gogolya)». Virolajnen Mariya i Karpov Aleksandr (red.). *Fenomen Gogolya. Materialy jubilejnoj mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 200-letiyu so dnya rozhdeniya N. V. Gogolya*. Sankt-Peterburg: Petropolis, 2011: 139-150.
- Gogolj Nikolaj. *Strašna osveta*. Sarajevo: Džepna knjigaб 1959.
- Gogolj Nikolaj. *Ukrajinske pripovijetke*. Zagreb: August Cesarec, 1990.
- Gol'denberg Arkadij. *Arhetipy v poetike N. V. Gogolya*. Moskva: Flinta — Nauka, 2012.
- Karlinsky Simon. 1976. *The Sexual Labirinth of Nikolai Gogol*. Cambridge. London: Harvard University Press.
- Krivos Vladislav. «Mertvye dushi» Gogolya. *Prostranstvo smysla*. Monografiya. Moskva: Flinta — Nauka, 2018.
- Kundera Milan. *Umjetnost romana*. Zagreb: Meandar, 2002.
- Lihachev Dmitriy, Panchenko Aleksandr. «Smekhovej mir» Drevnej Rusi. Leningrad: Nauka, 1976.
- Lotman Yuriy. «Evgenij Onegin». *Kommentarij*. Lotman Yuriy. *Pushkin*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo, 1995: 542–762.
- Mann Yuriy. *Tvorchestvo Gogolya. Smysl i forma*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2007.
- Popović Tanja. *Srpska romantičarska poema*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1999.
- Popović Tanja. *Rečnik književnih termina*. Drugo izdanje. Sur. A. Bošković; N. Marković; P. Mirčetić; D. Mitrović; A. Stević. Beograd: Logos Art / Edicija, 2010a.

- Popović Tanja. *Pesnici i poklonici*. Beograd: Službeni glasnik, 2010b.
- Popović Tanja. *Poema ili moderni ep*. Beograd: Službeni glasnik, 2010c.
- Popović Tanja. 2011. *Strategije pripovedanja*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Popović Tanja. „Jovan Jovanović Zmaj — klasik građanske kulture“. *Jovan Jovanović Zmaj*. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske, 2012: 17–33.
- Popović Tanja. „Pogovor. Poetike Zapada Lubomira Doležela“. Doležel Lubomir. *Poetike Zapada. Poglavlja iz istraživačke tradicije*. Beograd: Službeni glasnik, 2013: 255–265.
- Popovich Tanya. *A. S. Pushkin v dialoge s drugim*. Monografiya. Bol'shoe Boldino — Nizhnij Novgorod: Izdatel'stvo Nizhegorodskogo universiteta, 2018.
- Popović Tanja. *Istočni kanon*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovcí, 2019.
- Rowe William Woodin. *Through Gogol's Looking Gals: Reverse Vision, False Focus and Precarious Logic*. New York: New York University Press, 1976.
- Vajskopf Mihail. *Ptica-trojka i kolesnica dushi*. Raboty 1978–2003. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2003.
- Vojvodich Yasmina. «Muzhskaya rol' — zhenskoe ispolnenie (postanovka «Revizora» v zagrebskom teatre Gavella)». Viročajnen Mariya, Karpov Aleksandr. *Fenomen Gogolya. Materialy jubilejnoj mezhduнародnoj konferencii, posvshchennoj 200-letiyu so dnya rozhdeniya N. V. Gogolya*. Sankt-Peterburg: Petropolis, 2011: 589–600.

Јасмина Войводић

НИКОЛАЈ ГОГОЉ В ИСТОЛКОВАНИИ ТАНИ ПОПОВИЧ

Резюме

В статье речь идет об исследовательском интересе Тани Попович, сосредоточенном на сербской, русской и европейской литературе и культуре. Особое внимание обращается на ее книги и статьи, посвященные русской литературе, поэтике Гоголя и отношению Гоголя к другим. Как истинный компаративист, свои размышления Таня Попович, прежде всего, высказывала в сравнении: «Гоголь и античная культура», «Гоголь и сербские повествователи», «Пушкин и Гоголь» и др. Поэтому не кажется странным, что Таня выбрала зеркало как основную модель для анализа творчества Гоголя. Зеркало представляет собой отражение поэтики одного писателя в поэтике другого, коммуникацию одной культуры с другой и одного писателя с другим. Зеркало вписывается в интертекстуальный диалог Гоголя с русской и европейской культурой, философией, искусством.

Ключевые слова: Таня Попович, русская литература, Н. В. Гоголь, диалог, зеркало.